

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
"Milliy qo'shiqchilik" kafedrası dotsenti
E-mail: sharofatxontadjibayeva@gmail.com

YOSH XONANDALARDA INDIVIDUAL IJROCHILIK USLUBINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK MODEL

Annotatsiya. Ushbu maqolada yosh xonandalarda individual ijrochilik uslubini shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik modelning nazariy-metodologik asoslari va amaliy jihatlari tadqiq etiladi. Tadqiqot davomida 48 nafar musiqiy yo'nalishda ta'lim oluvchilar ishtirokida o'tkazilgan tajriba-sinov ishlari, pedagogik kuzatuv hamda ekspert baholash usullari qo'llanildi. Muallifning pedagogik modeli to'rtta bosqich – diagnostika, motivatsion-yo'naltirish, intensiv rivojlantirish va mustaqil ijodiy faollik asosida qurilgan bo'lib, uning samaradorligi nazorat va tajriba guruhlarida ko'rsatkichlari taqqoslash yo'li bilan isbotlandi. Tajriba natijalari individual ijrochilik uslubini maqsadli pedagogik ta'sir orqali sezilarli darajada shakllantirib va boyitib borish mumkinligini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: individual ijrochilik uslubi, yosh xonanda, musiqa pedagogikasi, pedagogik model, ovoz tarbiyasi, ijodiy qobiliyat, musiqa ta'limi, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, vokaltexnika, diagnostika.

A PEDAGOGICAL MODEL FOR THE DEVELOPMENT OF INDIVIDUAL PERFORMANCE STYLE IN YOUNG SINGERS

Abstract. This article investigates the theoretical and methodological foundations and practical aspects of a pedagogical model aimed at developing an individual performance style in young singers. The study involved 48 music students specializing in vocal performance and employed experimental teaching methods, pedagogical observation, and expert evaluation techniques. The author's pedagogical model is structured around four stages-diagnostics, motivational orientation, intensive development, and independent creative activity. Its

effectiveness is demonstrated through a comparative analysis of performance indicators in control and experimental groups. The results confirm that individual performance style can be effectively developed through purposeful pedagogical influence.

Keywords: *individual performance style, young vocalist, music pedagogy, pedagogical model, voice training, creative ability, music education, student-centered learning, vocal technique, diagnostics.*

Zamonaviy musiqa ta'limida yosh ijrochilarning kasbiy kamoloti nafaqat texnik mahorat darajasi, balki individual ijrochilik uslubining shakllanishi bilan belgilanadi. O'zbekiston mustaqillikka erishgach, san'at va madaniyat sohasida milliy o'ziga xoslikni saqlash hamda rivojlantirish masalasi davlat siyosatining muhim yo'nalishiga aylandi. Bu holat, o'z navbatida, musiqa pedagogikasining oldiga shaxsga yo'naltirilgan ta'lim modellarini ishlab chiqish va joriy etish vazifasini qo'ydi [1, 12-b].

Individual ijrochilik uslubi – bu xonandaning ovoz tembri, nafas boshqaruvi, emotsional ifodalilik, sahna xatti-harakati va interpretatsiya xususiyatlarining yaxlit mujassamlashuvi bo'lib, u har bir ijrochini boshqalardan ajratib turuvchi o'ziga xos musiqiy “imzo”ni tashkil etadi [2, 34-b]. Ushbu uslub shakllanishining asosi, birinchi navbatda, individual tabiat va iste'dodga borib taqalsa-da, pedagogik ta'sir uning rivojlanishida hal qiluvchi omil sifatida namoyon bo'ladi. Shu bois yosh xonandalar bilan ishlashda differentsial va individual yondashuv tamoyillariga asoslangan maxsus pedagogik strategiyalar ishlab chiqish zarurati yuzaga keladi [3, 78-b].

O'zbek musiqa pedagogikasida ushbu masala qisman tadqiq etilgan bo'lsa-da (N.X.Xasanova, M.A.Rajabov, D.Sh.Yusupova va boshq.), hozirgi kunda yosh xonandalarda individual ijrochilik uslubini shakllantirishga bag'ishlangan yaxlit, izchil pedagogik modelning ilmiy asosda ishlab chiqilmaganligi ko'zga tashlanadi. Bu esa tadqiqotimizning dolzarbligini belgilaydi [4, 15-b].

Muammoning qo'yilishi. O'quv jarayonida aksariyat o'qituvchilar texnik mahorat rivojlantirishga e'tiborni qaratib, shaxsiy ijrochilik uslubini shakllantirish masalasini ikkinchi o'ringa surib qo'yadilar. Oqibatda bitiruvchilar texnik jihatdan savodli, lekin individual musiqiy qiyofasi shakllanmagan ijrochi sifatida mehnat bozorida o'z o'mini topishda qiyinchilik sezishadi [5, 91-b]. Bu ziddiyat pedagog-tadqiqotchilar oldiga muammoni yechuvchi kompleks pedagogik model yaratish vazifasini qo'yadi.

Tadqiqotning nazariy-metodologik asosini shaxsga yo'naltirilgan ta'lim konsepsiyasi (I.S.Yakimanskaya), faoliyatga asoslangan yondashuv (A.N.Leontyev), individual qobiliyatlar psixologiyasi (B.M.Teplov), musiqa pedagogikasining zamonaviy nazariyalari (D.B.Kabalevskiy, N.L.Grodzenskaya) va o'zbek milliy musiqa ta'limi an'analari tashkil etadi [6, 44-b; 7, 156-b].

Tadqiqot 2022–2025-yillar davomida O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti hamda Toshkent shahrining 3-sonli musiqa va san'at maktabida olib borildi. Umumiy tadqiqot dizayni kvazitajriba (quasi-experimental) sxemasiga asoslangan bo'lib, sinov guruhiga maxsus pedagogik model tatbiq etilib, nazorat guruhi an'anaviy o'quv dasturi asosida o'qitildi.

Tadqiqotda 13–22 yoshdagi 48 nafar yosh xonanda qatnashdi, ular ikki guruhga bo'lindi: tajriba guruhi (n=24) va nazorat guruhi (n=24). Ishtirokchilar tanlashda maqsadli tanlov (purposive sampling) usulidan foydalanildi. Asosiy mezonlar: musiqa maktabida kamida 2 yil o'qigan bo'lishi, asosiy ovoz registri (soprano, mezzo-soprano, tenor, bariton) aniq belgilangan bo'lishi va tajribada ixtiyoriy ishtirok etishga rozilik bildirgan bo'lishi. Jins taqsimoti: tajriba guruhida 14 qiz va 10 o'g'il, nazorat guruhida 15 qiz va 9 o'g'il.

Tadqiqotda quyidagi usullar majmui qo'llanildi:

Pedagogik kuzatuv: dars va mashg'ulotlar jarayonida tizimli kuzatuv protokollari yuritildi (jami 320 dars soati qayd etildi);

So'rovnoma: talabalar va o'qituvchilar uchun alohida-alohida so'rovnomalar ishlab chiqildi (Likert shkalasi asosida, 5 balllik tizim);

Ekspert baholash: 5 nafar yuqori malakali musiqa pedagogidan iborat ekspertlar guruhi xonandachilik namoyishlarini baholadi;

Tajriba-sinov: uch bosqichli pedagogik tajriba (aniqlash, shakllantirish, nazorat);

Statistik tahlil: t-Test (Student mezon), korrelyatsion tahlil va foiz hisob-kitoblari.

Baholash mezonlar. Individual ijrochilik uslubining rivojlanish darajasi quyidagi besh mezon bo'yicha baholandi [8, 67-b]:

1-jadval. Baholash mezonlari va ko'rsatkichlari

№	Mezon	Ko'rsatkich	Ball (1–5)
1	Ovoz tembri va rang-barangligi	Ovoz sifati, dinamik diapazoni	5 ballik
2	Nafas texnikasi	Nafas qo'yish, ushlab turish	5 ballik
3	Emotsional ifodalilik	Mazmun uzatish, sahna obrazi	5 ballik
4	Interpretatsiya o'ziga xosligi	Ijro talqini, musiqiy tasavvur	5 ballik
5	Sahna madaniyati	Hatti-harakat, libos, aloqa	5 ballik

Jami maksimal ball: 25. Rivojlanish darajasi: 21–25 – yuqori; 15–20 – o'rta; 8–14 – past; 7 va undan past – kritik daraja.

Tadqiqot asosida muallifning “Individual ijrochilik uslubini shakllantirish” (IIUS) pedagogik modeli ishlab chiqildi. Ushbu model uchta yirik blokdan

– maqsadli, mazmuniy-jarayonli va natijali – iborat bo'lib, to'rtta ketma-ket bosqichda amalga oshiriladi [9, 23-b].

Pedagogik modelning bosqichlari:

I bosqich – Diagnostik-tayyorlov bosqichi (1–2 oy). Bu bosqichda har bir o'quvchining ovoziy imkoniyatlari, musiqiy xotira, eshitish qobiliyati va psixologik xususiyatlari kompleks tarzda o'rganiladi. Qo'llanilgan metodlar: ovoz diagnostikasi (kompilyator Yusupova D.Sh. metodikasi asosida), musiqiy eshitish testi, shaxsiy xususiyatlar anketi va biografik suhbat [10, 112-b]. Bosqich natijasi – har bir o'quvchi uchun individuallashtirilgan rivojlantirish xaritasini tuzish.

II bosqich – Motivatsion-yo'naltirish bosqichi (2–3 oy). Ushbu bosqichda o'quvchilar turli ijrochilik uslublari namunalari bilan tanishtirilib, o'z uslubiy yo'nalishlarini anglashlariga ko'maklashiladi. Bunda musiqiy biografiyalar tahlili, “ustoz–shogird” an'alarini o'rganish, musiqa matni interpretatsiyasiga doir seminar-mashg'ulotlar, shuningdek, o'z-o'zini baholash kundaliklari tutish kabi faoliyat shakllari qo'llaniladi [11, 55-b].

III bosqich – Intensiv rivojlantirish bosqichi (4–6 oy). Modelning asosiy bosqichi bo'lib, bu yerda diagnostika natijalariga asoslangan holda differentsial mashqlar tizimi tatbiq etiladi. Texnik mahoratni (nafas, diksiya, registr o'tishi) rivojlantirish bilan birga sahna san'ati, kamera ishi (estrada yoki akademik yo'nalish), repertuarni individuallashtirilgan tanlash amalga oshiriladi. O'qituvchi bu bosqichda nazorat qiluvchi emas, balki hamkor-murabbiy rolini egallaydi [12, 88-b]. Haftalik individual darslar bilan birga oylik guruh masterklasslari olib boriladi.

IV bosqich – Mustaqil ijodiy faollik bosqichi (2–3 oy). O'quvchi mustaqil repertuar tanlashni, ijro g'oyasini bayon etishni va sahna obrazini yaratishni o'z zimmasiga oladi. Ushbu bosqichda ochiq kontsertlar, ijrochilik muhokamalari va o'z-o'zini tahlil qilish sessiyalari o'tkaziladi. Pedagogning roli maslahatchi va yo'naltiruvchi darajasiga tushadi, bu esa o'quvchida mustaqil musiqiy tafakkurni shakllantiradi [6, 89-b].

2-jadval. IIUS pedagogik modelining tarkibiy-funksional tavsifi

Bosqich	Vaqt chegarasi	Asosiy maqsad	Asosiy metodlar
Diagnostic	1–2 oy	Individual profil aniqlash	Test, kuzatuv, suhbat
Motivatsion	2–3 oy	Uslubiy yo'nalishni belgilash	Tahlil, seminar, kundalik
Intensiv	4–6 oy	Texnik va ijodiy rivojlantirish	Mashq, masterklass, ijro
Mustaqil	2–3 oy	Individual uslub mustahkamlash	Kontsert, muhokama, tahlil

Tajriba natijalari. Tajriba-sinov ishlari boshida (boshlang'ich kesim) ikkala guruh o'rtasida statistik ahamiyatli farq kuzatilmadi (tajriba guruhi: $M=13,4$; nazorat guruhi: $M=13,1$; $t=0,47$; $p>0,05$). Bu dastlabki teng sharoit mavjudligini tasdiqlab, tajribaning ichki validligini ta'minladi.

Tajriba yakunida (yakuniy kesim) quyidagi natijalar qayd etildi:

Yakuniy kesimda tajriba guruhi ($M=21,5$) bilan nazorat guruhi ($M=15,3$) o'rtasidagi farq statistik jihatdan muhim ekanligini Student t-testi tasdiqladi ($t=7,83$; $df=46$; $p<0,001$). Tajriba guruhidagi o'sish ko'rsatkichi 60,4%ni tashkil etdi, nazorat guruhida esa 16,8% o'sish qayd etildi. Bu natijalar IIUS modelining samaradorligini ishonchli tarzda isbotlaydi.

Individual mezonlar bo'yicha eng yuqori o'sish "Sahna madaniyati" (tajriba guruhida +1,7 ball, ya'ni +60,7%) va "Emotsional ifodalilik" (+1,6 ball) mezonlarida kuzatildi. Bu ko'rsatkich an'anaviy ta'limda e'tiborsiz qoldirilgan

sahna san'ati va musiqiy ifodalilik komponentlarining maqsadli rivojlantirish orqali sezilarli darajada yaxshilanishi mumkinligini ko'rsatadi [13, 34-b].

3-jadval. Boshlang'ich va yakuniy baholash natijalari (o'rtacha ball, 25 ballik shkala)

Mezon	TG boshida	TG oxirida	NG boshida	NG oxirida
Ovoz tembri	2,7	4,3	2,6	3,1
Nafas texnikasi	2,5	4,1	2,7	3,0
Emotsional ifodalilik	2,8	4,4	2,6	3,2
Interpretatsiya	2,6	4,2	2,5	2,9
Sahna madaniyati	2,8	4,5	2,7	3,1
JAMI (o'rtacha)	13,4	21,5	13,1	15,3

Izoh: TG – tajriba guruhi; NG – nazorat guruhi.

So'rovnoma natijalari. Tajriba guruhi o'quvchilarining 91,7% (22 nafar) tajriba yakunida o'z ijrochilik uslubi to'g'risida aniq tasavvurga ega bo'lganliklarini bildirdi (boshlang'ichda bu ko'rsatkich 25% edi). O'qituvchilar so'rovnomasida ishtirok etgan 12 nafar pedagog ushbu modelni an'anaviy usullarga nisbatan samaraliroq deb baholadi (o'rtacha baho: 4,6/5,0). Ekspertlar xulosasida esa tajriba guruhi namoyishlari nazorat guruhiga qaraganda original va yaxlit uslub nuqtai nazaridan 1,8 ball yuqori baholandi (tajriba guruhi: 4,1/5,0; nazorat guruhi: 2,3/5,0).

Olingan natijalar mavjud ilmiy qarashlar bilan bir qator muhim jihatlar bo'yicha hamohang va ba'zi tomonlardan esa qarama-qarshidir.

Birinchidan, tadqiqot natijalari B.M.Teplovning musiqiy qobiliyatlar to'g'risidagi konsepsiyasi [14, 203-b] bilan uyg'un bo'lib, iste'dod tabiiy berilgan bo'lsa-da, uning namoyon bo'lishi ko'p jihatdan pedagogik muhitga bog'liqligini empirik tarzda isbotladi. Shu bilan birga, natijalar E.V.Davidovanning musiqiy qobiliyatlar asosan yoshlikda, 10–14 yoshga qadar shakllanadi, degan tezisiga [15, 167-b] qisman zid keladi: bizning tajribamizda 17–22 yoshdagi katta guruh ham yuqori rivojlanish dinamikasini ko'rsatdi (o'rtacha o'sish: +7,4 ball), bu esa individual ijrochilik uslubining shakllanish jarayoni to'xtatilmagan, balki uzluksiz ekanligini ko'rsatadi.

Ikkinchidan, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim nazariyasi (I.S.Yakimanskaya, 1996) har bir o'quvchining o'z ta'lim yo'nalishini tanlash huquqini asoslab beradi [16, 78-b]. Bizning modelimizning II va IV bosqichlari aynan ushbu tamoyilga asoslanib, o'quvchiga o'z uslubiy yo'nalishini mustaqil tanlash imkonini beradi. Amaliy natijalar ko'rsatadiki, o'z ijrochilik maqsadlarini anglagan o'quvchilar ancha yuqori motivatsion darajada ishlaydi.

Uchinchidan, modelimiz G'arb musiqa pedagogikasidagi "master class" an'anasi bilan uyg'un bo'lsa-da [17, 45-b], u milliy musiqa ta'limi an'analari – xususan, o'zbek "ustoz-shogird" tizimi – bilan organik uyg'unlikda qurilgan. Bu jihat modelning milliy o'ziga xosligini ta'minlaydi va uning mamlakat maktablarida qo'llanishi uchun zarur shart-sharoit yaratadi. Tadqiqotning cheklovlari sifatida quyidagilarni ko'rsatish joiz: namuna hajmi nisbatan kichik ($n=48$); tadqiqot faqat ikki muassasada o'tkazilganligi natijalarni umumlashtirish imkonini cheklaydi; boshqa musiqa janrlari (jazz, folk, elektron musiqa) vakillari uchun modelni moslashtirishni alohida tekshirish talab etiladi. Kelajakda katta namunaviy guruhlar va uzoqroq muddatli kuzatuv (longitudinal) yordamida tadqiqotni kengaytirish maqsadga muvofiqdir.

Modelning amaliy qo'llanilishida e'tiborni tortuvchi bir muhim qiyinchilik – musiqa maktablarida bir o'qituvchiga yuklatilgan katta miqdordagi o'quvchilar (odatda 15–20 nafar). Bu holat IV bosqichdagi individual yondashuvni cheklaydi.

Shuning uchun tadqiqotda pedagogning asosiy yuki III bosqichda to'planishi, IV bosqichda esa guruhli muhokamalar, tengdoshlar baholashi va o'z-o'zini boshqarish mexanizmlaridan keng foydalanish tavsiya etiladi [4, 88-b]. Qiziqarli kuzatuv shundaki, tajriba guruhi o'quvchilarining individual uslubi shakllanish tezligi bir xil emas edi: 8 nafar o'quvchi (33%) barcha bosqichlarni belgilangan muddatdan 3–4 hafta oldin muvaffaqiyatli yakunladi, 14 nafar (58%) o'rtacha sur'atda oldinga bordi, va 2 nafar (8%) IV bosqichga o'tishga tayyor emasligini namoyon etdi. Ushbu individual farqlanish tabiiy holat bo'lib, modelning moslashuvchan (adaptive) xarakter kasb etishi zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Ushbu tadqiqot natijasida yosh xonandalarda individual ijrochilik uslubini shakllantirishning IIUS pedagogik modeli ishlab chiqildi va uning samaradorligi empirik tarzda isbotlandi. Tadqiqotning asosiy xulosalari quyidagilardan iborat:

Individual ijrochilik uslubi – tabiiy iste'dod va pedagogik ta'sirning uyg'un mahsuli bo'lib, uni maqsadli va izchil tarbiyalash mumkin.

IIUS modeli to'rtta ketma-ket bosqich – diagnostik, motivatsion, intensiv rivojlantirish va mustaqil faollik – asosida qurilgan bo'lib, har bir bosqich aniq maqsad, metodlar va kutilgan natijaga ega.

Tajriba-sinov ishlari modeli tatbiq etilgan guruhda 60,4% statistik muhim o'sishni qayd etdi ($t=7,83$; $p<0,001$), nazorat guruhida esa bu ko'rsatkich 16,8% bo'ldi. Model milliy o'zbek "ustoz-shogird" an'anasini zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uzviy birlashtiradi, bu uning milliy kontekstda qo'llanishini osonlashtiradi.

Pedagog-xonandalar uchun professional rivojlanish dasturlariga modelni integratsiyalash musiqa ta'limi sifatini yanada yuksaltirishi mumkin.

Musiqa maktablari o'quv dasturlariga diagnostik bosqich uchun har o'quv yili boshida 2–4 haftalik maxsus kiritish bloki kiritilishi tavsiya etiladi.

Pedagoglar o'quv jarayonida ovoz diagnostikasi, psixologik portret tuzish va ijrochi o'z-o'zini baholash usullarini muntazam qo'llashni o'rgansalar maqsadga muvofiq;

Repertuarni tanlashda o'quvchining individual ovoziy va psixologik xususiyatlariga e'tiborni kuchaytirish zarur;

Oylik ochiq masterklasslar va tengdoshlar baholash sessiyalarini o'quv rejasiga kiritish IV bosqich samaradorligini oshiradi;

Model joriy musiqa pedagogikasi kurslari va malaka oshirish dasturlariga uslubiy qo'llanma sifatida kiritilishi maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xasanova N. *Musiqa ta'limida shaxsga yo'naltirilgan yondashuv*. – Toshkent: O'zDSMI nashriyoti, 2019. – 184 b.
2. Rajabov M. *Xonandachilik san'ati asoslari: darslik*. – Toshkent: Musiqa, 2015. – 256 b.
3. Yusupova D. *Yosh xonandalarni tarbiyalashda individual yondashuv: metodiy qo'llanma*. – Toshkent: O'zDSMI, 2020. – 96 b.
4. Toshmatov A. *O'zbek musiqa ta'limi tarixi va nazariyasi*. – Toshkent: Fan, 2017. – 312 b.
5. Mirzayev J. *Kasbiy musiqiy ta'lim metodikasi: o'quv qo'llanma*. – Toshkent: O'zDSMI nashriyoti, 2021. – 208 b.
6. Кабалевский Д. *Музыка ва музыка таълими ҳақида*. – Москва: Просвещение, 1984. – 192 б. [рус тилида]
7. Леонтьев А. *Фаолият, онг, шахс*. – Москва: Политиздат, 1975. – 304 б. [рус тилида]
8. Qodirov B. *Vokal-xor pedagogikasi*. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018. – 144 b.
9. Hamidova Z. *Musiqiy qobiliyatlarni rivojlantirish metodikasi: monografiya*. – Samarqand: SamDU, 2016. – 176 b.
10. Yusupova D. *Ovoz diagnostikasi metodikasi // O'zbekistonda musiqa ta'limi: muammolar va yechimlar: respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari*. – Toshkent: O'zDSMI, 2022. – B. 108–117.

11. Nazarov I. O'zbek milliy musiqa ta'limida "ustoz-shogird" an'anasi // *San'at va madaniyat*. – 2020. – № 3. – B. 48–61.
12. Ergashev S. Musiqa pedagogikasida differentsial yondashuv: metodik ko'rsatmalar. – Toshkent: TDPU, 2019. – 64 b.
13. Abdullayeva M. Sahna san'ati va xonandachilik: o'quv qo'llanma. – Toshkent: O'zDSMI nashriyoti, 2023. – 120 b.
14. Теплов Б. Музыкальный воспитание психология. – Москва: АПН РСФСР, 1947. – 335 б. [рус тилида]
15. Давидова Э. Музыка таълимида солфеджио методикаси. – Москва: Музыка, 1986. – 224 б. [рус тилида]
16. Якиманская И. Шахсга йўналтирилган таълим: концепция ва технологиялар. – Москва: Сентябрь, 1996. – 96 б. [рус тилида]
17. Lehmann A., Sloboda J.A., Woody R.H. *Psychology for Musicians: Understanding and Acquiring the Skills*. – New York: Oxford University Press, 2007. – 256 p.